

Штерн В.Ю.

Поняття політичного Х. Арендт

У статті аналізуються погляди видатного західного політолога Ханни Арендт щодо сутності й концепції політики, обґрунтування її змісту, основних завдань і характеристик, функцій та особливостей реалізації. Аналіз проблеми дав змогу глибше зрозуміти причини, які зумовлюють негативні властивості політики, особливо увага зосереджена на дослідженні гуманістичної сутності політики в умовах демократичного суспільства.

Ключові слова: політика, плюралізм, концепція, демократія, політична влада.

В статье анализируются взгляды выдающегося западного политолога Ханни Арендт относительно сущности и концепции политики, обоснование ее содержания, основных задач и характеристик, функций и особенностей реализации. Анализ проблемы позволил глубже понять причины, которые обуславливают

негативные характеристики политики, особое внимание сосредоточено на исследовании гуманистической сущности политики в условиях демократического общества.

Ключевые слова: политика, плюрализм, концепция, демократия, политическая власть.

The article analyses the views of an outstanding western political analyst Hannah Arendt about the essence and concept of politics, its contents, main tasks and characteristics, functions, and peculiarities of realization. The analysis of the problem helped to understand more deeply the reasons, which determine the negative characteristics of politics, some special attention is paid to the research of humanistic essence of politics under the conditions of democratic society.

Key words: politics, pluralism, conception, democracy, political power.

УДК 32 06.06

Штерн В.Ю.,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри політології
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»

Х. Арендт – блискучий політичний мислитель ХХ ст. Творчість Х. Арендт викликає особливий інтерес, оскільки містить не тільки оригінальний політологічний підхід до проблеми тоталітаризму, а й фундаментальний філософський аналіз соціального та політичного буття.

Важливою особливістю творчості Х. Арендт є націленість на аналітику великих і масштабних феноменів і процесів. Загалом учена одним із нових завдань філософії, політології, історії вважала розвиток гуманістичної антропології. Х. Арендт створила таку політичну теорію, яка не лише стала джерелом натхнення учасників радикальних політичних рухів 1960–1970-х рр., а й сьогодні розцінюється як така, що відповідає сутності радикальної демократії.

Актуальність запропонованої теми зумовлена тим, що зміст політики, її сутність визначають суспільний розвиток тієї чи іншої країни, кількісні та якісні показники життя громадян, їх соціальне самопочуття. Політика регулює, контролює, організовує суспільну взаємодію людей. Тому зрозуміло, що від основних параметрів політики, її змістових характеристик залежить життя мільйонів людей. Із вищезазначеного випливає важливість дослідження змісту політики Х. Арендт.

Мета статті полягає в тому, щоб спробувати проаналізувати фундаментальну ідею політичної філософії Х. Арендт – концепцію політики, обґрунтування її основних завдань і особливостей у ХХ ст.

Необхідно відзначити достатню кількість досліджень творчості Х. Арендт у зарубіжній політичній філософії, в яких розглядається низка проблем, що порушені філософом, зокрема стосовно розуміння змісту політики, її основних характеристик, функцій і особливостей реалізації в сучасну епоху. Серед авторів, які аналізують ці питання, можна

назвати М. Канован, Д. Вілла, В. Моргунова, Ю. Мішкінене, І. Косич, Є. Янг-Брюль та інших.

Варто підкреслити, що дослідження творчості Х. Арендт у сфері політичної філософії загалом і питання аналізу сутності політики, її трактування вченою є важливим та актуальним завданням, оскільки в сучасній Україні аналізу наукової спадщини Х. Арендт присвячена незначна кількість наукових публікацій [1].

У творчій біографії Х. Арендт можна виділити чотири основних етапи. Перший етап: 20-і роки ХХ ст., коли Х. Арендт знаходилась під впливом М. Гайдеггера та К. Ясперса, інтерес до політики був відсутній. Із 1933 р. почався другий етап творчості вченої, відзначений появою наукового інтересу до політики. Його підсумком стала праця «Джерела тоталітаризму». Третій етап: 1950-і рр. – перша половина 1960-х рр., пов'язаний із публікацією праці «Становище людини» та книги «Ейхман у Єрусалимі». Четвертий етап характеризується працею «Про революцію», в якій Х. Арендт запропонувала власний проект політики республіканського змісту. В останній, незавершеній роботі «Про життя духу» Х. Арендт розробляла вчення про політичне судження.

Із біографічного екскурсу стає зрозумілою тематика праць Х. Арендт, яка підпорядковувалась певній логіці. У процесі аналізу політичних феноменів ХХ ст. вона прийшла до розуміння політичного, розробила власний проект політики й у прагненні визначити місце тоталітаризму залишалась у руслі традиції політичної філософії від Платона й Аристотеля до Монтеск'є і Канта з їхньою фундаментальною класифікацією основних форм правління. Разом із тим тоталітарне правління, згідно з Х. Арендт, немає аналогів в історії людства, воно безпрецедентне, руйнує саму альтернативу між законною й незаконною владою, уявлення про

добро і зло, дозволене та недозволене «Тоталітарне панування насамперед, – відзначає Х. Арендт, – є подією, яка не може бути осмислена категоріями політичної думки, а його «злочини» не можуть бути виміряні традиційними масштабами, засуджені чинними законами й адекватно покарані. Із цього випливає, що тоталітаризм дійсно зруйнував тривалу традицію західної історії. І її крах є сьогодні очевидним фактором» [2, с. 35].

Спираючись на світовий політичний досвід, у тому числі вкрай негативний, Х. Арендт намагалась по-новому визначити сутність і сенс політики. У статтях 1950-х рр., зібраних у збірнику «Між минулим і майбутнім», вона критикує традицію політичної думки. Ця традиція дійшла свого кінця. Опора на традицію можлива лише в традиційному суспільстві. Х. Арендт це добре розуміла, вважаючи, що в час суспільних потрясінь і катаклізмів, абсолютно нових і небувалих раніше суспільно-політичних феноменів, які породило ХХ ст., традиція не спроможна слугувати критерієм політичного життя. Х. Арендт стверджує, що західна політична традиція була недостатньо ефективною в протидії загрози тоталітаризму. Досвід тоталітаризму змусив світ покінчити з традиціями, світ став мінливим, досліджувати його стали величину було вже неможливо. І Х. Арендт почала зондувати ґрунт, на якому можна було б будувати майбутнє.

Х. Арендт доходить висновку, що крах політичної традиції є викликом, який вимагає відповіді у формі нової політичної думки, нових ідей. «Для всіх дійсно політичних питань уявлення про начало і джерела, – пише дослідниця, – має велике значення, тому що воно власне стосується того простого факту, що політична дія, як і будь-яка інша дія, по суті, є началом чогось нового. Така дія в розумінні політичної науки є істинною сутністю людської свободи» [3, с. 124].

Ернст Фольрат, один із дослідників творчості Х. Арендт, так описує її зусилля щодо створення нової політичної теорії: «Не виникає сумніву в тому, що у зв'язку з тими подіями, якими характеризується це століття, необхідно нове осмислення політичних категорій». Підкреслюючи безпристрасність наукових досліджень як умови достовірних знань, Х. Арендт наполягала на тому, що формування нових політичних категорій має здійснюватися на основі аутентичного розуміння політичного, яке базується на конкретному досвіді [4, с. 13].

Головна ідея Х. Арендт полягала в тому, що, по-перше, політика є центральною сферою людського життя. Це була своєрідна відповідь ученої на ті виклики, які вимагали нового політологічного аналізу складних проблем суспільного розвитку. По-друге, критерієм політичного життя, вважає Х. Арендт, повинна стати рефлексивна здатність судження, лише завдяки якому стає можливою справжня політика, що розуміється як спільна

участь людей у майбутньому спільного для всіх миру шляхом пошуку компромісу.

Існує багато сучасних визначень сутності «політичного», починаючи від Карла Шмідта й закінчуючи Клодом Леффом. Однак перш ніж аналізувати інтерпретацію політичного Х. Арендт необхідно зробити низку пояснень. По-перше, в статті «Традиції та сучасне століття» Х. Арендт розглядає всю історію європейської політичної філософії, помічаючи два суттєвих повороти. Перший поворот був здійснений Платоном, який зафіксував перехід від трактування політичного як життя діяльного до життя споглядального. Другий поворот пов'язаний із ХІХ ст., з іменами К. Маркса, К'єркегора та Ф. Ніцше, які підкреслювали необхідність пріоритету дій над свідомістю. По-друге, фундаментальною передумовою політичного Х. Арендт уважала принцип плюралізму соціального буття, який проявляється в рівності й відмінності між людьми. Тому, зауважує Х. Арендт, «політика починається зі спільного буття відмінностей. Люди організуються політично, згідно з певними суттєвими спільнотами, з абсолютного хаосу суперечностей» [5, с. 9]. Публічні суперечки, на думку вченої, не мають окремо на меті нівельувати суперечки між людьми та думками, створюючи рамки гармонійного консенсусу. У книзі «Становище людини» Х. Арендт застерігає, що будь-яка спроба встановити контроль над плюралізмом рівнозначна спробі ліквідувати суспільну думку.

Політичне розглядалось Х. Арендт як простір вільних людей, як простір публічності під час вирішення спільних справ. У цьому стосунку Х. Арендт високо цінувала ідеї людства в І. Канта. Вона підкреслювала, що «філософія людства відрізняється від філософії людини утвердженням того факту, що землю населяє не Людина, яка говорить сама із собою в самотньому діалозі, а люди, які говорять і спілкуються один із одним. Зрозуміло, – відзначала Х. Арендт, – філософія людства не може приписати ніякої конкретної політичної дії, але вона могла б зрозуміти політику як одну з великих сфер людського життя ..., або, за висловлюванням Медісона, як «величне з роздумів про людську природу» [6, с. 106].

Своїм розумінням політики та «політичного» Х. Арендт багато в чому завдячує філософам Стародавньої Греції. Місто-поліс для неї був ідеальним зразком побудови політичної системи суспільства. Тому у своєму описанні буття політики в соціальному просторі дослідниця зазначає, що змагальницький дух грецького міста поліса та римської республіки завжди був наявний у сфері публічного, де можна було взаємодіяти громадянам. На цьому публічному змаганні духу й розуму можна було досягти набагато більше, аніж у приватній сфері. Змагання в суспільно-політичній сфері розумілося тут як змагання в ім'я здобуття вищих благ, а значить, і суспільного визнання.

Не погоджуючись із визнаною інтерпретацією людини як істоти політичної, Х. Арендт підкреслювала, що політика виникає не в людині, а між людьми. Свобода й різноманітність людей є необхідною передумовою для виникнення міжлюдського простору, в якому можлива справжня політика. «Чудо свободи міститься саме в цій здатності зачинати нове, яке зі свого боку засноване на тому факті, що кожна людина, – зазначала Х. Арендт, – з часу свого приходу у світ, який існував до неї, сама є новим началом» [7, с. 34]. Х. Арендт особливо наголошує, що політика є вищою формою людської взаємодії та людського існування. Вона тому й розрізняє соціальне (праця, робота) від політичного. Перше регулюється об'єктивними економічними законами, друге – непередбачуване та вільне за своєю природою. Х. Арендт категорично протиставляє політику й насилля. Політика – це переконання та мова, насилля знаходиться поза політикою.

Політична філософія Х. Арендт – це особливий спосіб осмислення соціально-політичної дійсності, яка постає в неї у вигляді певного «простору явлення» людської діяльності. Тобто, мова йде про такий процес, який виникає, коли люди не тільки постають один перед одним, а й достатньо чітко себе виявляють, діють в умовах свободи. А дії й висловлювання стають політичними, коли вони здійснюються в умовах свободи та заради свободи.

На межі 1960–1970-х рр. однією із центральних категорій політичної філософії Х. Арендт стає поняття “*homo politicus*”. Разом з іншими західними інтелектуалами вона відчувала тенденцію до дегуманізації людини, яка розгорнулася під впливом експансії “*homo economicus*”, тобто «людини економічної». Справжнє покликання людини Х. Арендт убачала в тому, щоб бути суб'єктом політичної творчості, а не невпинної гонитви за багатством. Сучасній людині потрібно, писала у працях Х. Арендт, і на рівні теоретичної рефлексії, і на рівні активної політико-практичної діяльності прагнути до створення такого модусу існування, який би з необхідністю гарантував людську гідність. Політика, на її глибоке переконання, повинна бути творчою стихією, простором, у якому відбувається активний пошук людиною самої себе у співвіднесенні себе з іншими.

Для Х. Арендт характерне високе розуміння політики, при цьому її прагнення спрямовані на пошук теоретичних контраргументів щодо досвіду тоталітаризму. Вона нагадує, що слово «політика» походить від слова «поліс», яке означало вищу форму взаємодії людей у Стародавній Греції. Одним із основних принципів полісної взаємодії виступала свобода, і в цьому сенсі політика і свобода впливають одне з одного і є сторонами однієї медалі. Однак динаміка політичного буття в період

античності, модерну, сучасності свідчить, що політика у своєму справжньому сенсі зустрічалась в історії як виняток. Х. Арендт усе ж знаходить приклади такого прояву: революція в США, визвольні рухи ХХ ст., а також дорадчі моделі демократії.

Подібна історична локалізація політичних феноменів, їх характеристика, а також переконання, що в тоталітарних системах унаслідок знищення здатності людини до вільної дії політична сфера була зруйнована, дали Х. Арендт змогу зробити висновок, що «ця невелика кількість великих історичних моментів була, проте, вирішальною; тільки в них проявився повною мірою сенс політики, а також всі її блага, рівно як усі її нещастя» [8, с. 42]. Звідси можна зробити висновок, що сутність політичного виявляється в усі епохи, але справжня політика, як уважає Х. Арендт, проявляється лише в короткий за історичними мірками час.

Дослідження політичної історії народів приводить Х. Арендт до закономірного висновку про те, що «завдання й мета політики – забезпечення життя в загальному сенсі. Воно дає окремій людині змогу переслідувати свої цілі в мирі та спокої, тобто бути незачепленим політикою, причому не має значення, в якій саме сфері знаходяться ті життєві цілі, досягнення яких має бути убезпечено за рахунок політики» [9, с. 36].

Варто відзначити, що Х. Арендт добре усвідомлювала негативні риси політики, біди і страждання, які вона принесла суспільству. Учена прагне всебічно проаналізувати джерела, що породжують антигуманні політичні дії, та причини негативної сутності політики загалом. Х. Арендт, спираючись на аналіз економічної й політичної історії народів Європи, дійшла висновку, що сутність такої політики зумовлена експансією “*homo faber*” (виробника речей), або “*homo economicus*”, у сучасному світі і втратою людиною статусу “*homo politicus*”, який був їй властивий у стародавні часи. У творі “*Human Condition*” Х. Арендт назвала таку тенденцію «інструменталізація політики». Саме вона призвела до розповсюдження тоталітаризму на Заході в 30–50-і рр. ХХ ст.

Із позицій зміни відносин у суспільствах ХХ ст. між приватним, соціальним і політичним вирішує Х. Арендт питання про те, чи зберігається сенс існування сфери політичного і яке майбутнє політики. Радикальність такої постановки питання спричинена, з одного боку, тим, що у ХХ ст. політика заподіяла більшості людей величезні біди і страждання, сприяла розвитку жажливих засобів знищення населення; з іншого – тим, що з надр самої політики виростають сили тоталітаризму, які ведуть до її самознищення як сфери спонтанної активності і свободи [10, с. 28–29]. Логіка невпинного економічного прогресу сприяє тому, щоб соціальне поглинало політичне, а влада й могутність, укорінені в економічних інтересах, охоплю-

ють увесь зміст політики і зводять до фікції простір свободи.

Отже, експансія соціального, ядро якого становить раціонально-утилітарне економічне начало, ставить питання про існування одночасно й індивідуально-людського, і надіндивідуально-політичного буття. Збереження простору політики, політичної комунікації означає, за логікою Х. Арендт, і самозбереження людини.

Політична філософія Х. Арендт, виходячи з вищезазначеного, намагалась відшукати умови, які б сприяли розвитку суспільної, політичної природи людини. Адекватною таким умовам учена вважала модель поліса як політичного ідеалу сучасної людини. Поліс, підкреслювала Х. Арендт, – це особливий автономний світ, певний політичний простір, який наділений «публічністю» й у якому свобода може бути здійснена як субстанціональна основа повноцінного життя людини.

Особливість трактування політичного Х. Арендт полягає не тільки в тому, що вона протиставляє насилля та політику й описує політику як сферу дії свободи, а не необхідності, а також і в тому, що влада як сутність політики, на думку вченої, повинна бути заснована на згоді, а не на підпорядкуванні. Влада є центральним поняттям у концепції «політичного» Х. Арендт. Політика і влада, на глибоке переконання Х. Арендт, повинні бути творчою стихією, простором, у якому проходить активний пошук людини самої себе у співвідношенні себе з іншими. Влада, на думку вченої, є те, «що не дає політичному тілу розкладатись ..., а те, від чого політичні співтовариства гинуть, є ні що інше, як втрата влади й у кінцеву підсумку безвладдя» [11, с. 25].

Досліджуючи «політичне», Х. Арендт аналізує його суперечності, які полягають передусім у теоретичній неможливості розмежувати дві складові політичної діяльності – вчинки, або експресивний компонент і промови, або комунікативна складова. Дві частини політики хоча й передбачають їх інтеграцію, однак постають у політичній практиці суттєво відмінними. Так, комунікативна дія спрямована на розуміння й, відповідно, орієнтується на норми рівності, взаємності й симетрії між суб'єктами, а експресивна, навпаки, спрямована на самореалізацію особи, утвердження її переваги над іншими. Водночас Х. Арендт, розуміючи політику як інтерсуб'єктивний процес, підтримувала точку зору про необхідність єдності експресивного та комунікативного аспектів політики.

Аналіз сутності політики Х. Арендт здійснює під кутом зору фундаментальної проблеми, яку розглядає вчена, – збереження ідеалів людяності, що характерно для німецького гуманізму. Тому для Х. Арендт політика слугувала полем битви не тіл, а душ і ідей, сферою, в якій пристрасть ідей вища за матеріальні умови людського існування. Х. Арендт

елімінує з політики силу й забирає політичне з її відносин до економічного та іншого суспільного середовища. Складається враження, що таке звуження перетворює політику в характеристику лише демократичної республіки. Однак варто зазначити, що звуження поняття політичного в Х. Арендт має свою логіку. Воно ставить у центр дослідницької уваги те, що в сучасному суспільстві називається публічною політикою. Невипадково феномен політики описується вченою як царство мови та дії, в якому немає місця будь-якій силі, як фізичній, так і духовній.

Концепція політичного Х. Арендт дає підстави стверджувати, що вчена серед інших прихильників постпозитивізму виявилась у центрі пошуку нових рис нетоталітарного політичного майбутнього, майбутнього без насилля. Ідеї Х. Арендт про політику як ненасильну комунікацію і спільну дію рівних автономних індивідів дали імпульси зародженню й подальшому сходженню до вершин популярності концептів «відкритого суспільства», «прав людини» тощо.

Існує декілька варіантів інтерпретації вчення Х. Арендт про політичне. Так, Маргарет Канован інтерпретує його як політичний екзистенціалізм [12, с. 201], базуючись на тезі Х. Арендт про те, що люди й подібні, і відмінні, а тому справжньою підставою їх взаємодії є «подібність і неподібність», а збереження цього принципу слугує серйозним захистом від загрози тоталітаризму. Дослідниця Дана Вілла зараховує концепцію Х. Арендт до неoarистотелізму. Мова йде про аристотелівське поняття «практика», яке Х. Арендт реанімувала у своєму трактуванні політичної дії. Її симпатії до грецького поліса, концептуалізація політики як сфери для вільної дії слугують аргументами на користь точки зору дослідників, які вважають Х. Арендт представником неореспубліканських поглядів. І це лише основні підходи до узагальнення стосовно концепції політичного Х. Арендт. Діапазон дослідників творчості вченої достатньо широкий, і процес тлумачення продовжується.

Як бачимо, саме у ХХ ст. стала можливою робота Х. Арендт нової концепції політичного. Така можливість була зумовлена становленням політично орієнтованої частини громадянського суспільства як необхідного елемента громадянського життя в країнах розвинутої демократії. Із цим пов'язано також усвідомлення соціально-політичного значення горизонтальних (не на владу орієнтованих) комунікацій у суспільстві, ролі в них неформальних регуляторів, глибинних антропологічних і культурних констант. Одночасно із цим відбувається перегляд традиційного погляду на політичну владу, відхід від її утилітарно-технологічних і жорстких функціональних тлумачень на користь комплексного культурно-антропологічного аналізу її сутності, механізмів і еволюції. Отже,

визначальною для аналізу політики в концепції Х. Арендт була категорія соціального, суспільства, його стану та якісних характеристик.

Підбиваючи загальні підсумки, викладені вище, зазначимо, що в процесі дослідження політичних феноменів ХХ ст. Х. Арендт дійшла розуміння політичного й розробила власний проект політики. Поняття політики, політичного простору як добровільного, заснованого на взаємній згоді індивідів, публічного порядку, свободи та несприйнятті насилля, є важливою складовою політичної концепції Х. Арендт. Запропонована вченою конструкція політичного давала змогу розкрити найбільш повно багатоманітну й суперечливу природу людини, використати її потенціал для забезпечення стійкого розвитку сучасної цивілізації. Дослідження Х. Арендт сутності такої політики, яка може забезпечити самозбереження та ефективний розвиток соціуму, надає можливість краще осмислити глобальні проблеми ХХІ ст. Не викликає сумніву, що таких учених, як Х. Арендт, сьогодні однаково потребує як вітчизняна, так і західна політична наука.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лой М.А. Онтологічний підтекст політичної філософії Ганни Арендт / М.А. Лой // Філософська думка. – 2007. – № 4. – С. 3–16; Шевчук Д. Проблема відродження класичної традиції в сучасній політичній філософії: Ханна Арендт, Лео Штраус / Д. Шевчук // Наукові записки. Серія «Філософія». – 2010. – Випуск 6. – С. 12–19.
2. Arendt H. Zwischen Vergangenheit und Zukunft. Übungen im politischen Denken / Hrsg. Von Ursula Ludz. – München, 1994. – 439 С.
3. Arendt H. Zwischen Vergangenheit und Zukunft. Übungen im politischen Denken / Hrsg. Von Ursula Ludz. – München, 1994. – 439 С.
4. Vollrath E. Hannah Arendt. Politische Philosophie des 20. Jahrhunderts / Hrsg. Von Ballestem K. und Ottmann H. – München, 1994. – С. 13–32.
5. Arend H. Was ist Politik? Fragmente aus dem Nachlass. – München, Zürich ; Pieper, 1993. – 238 с.
6. Арендт Х. Люди в темные времена : [очерки] / Х. Арендт ; пер. с англ. и нем. Г. Дашевского, Б. Дубина. – М. : Московская школа политических исследований, 2003. – 312 с.
7. Arend H. Was ist Politik? Fragmente aus dem Nachlass. – München, Zürich ; Pieper, 1993. – 238 с.
8. Arend H. Was ist Politik? Fragmente aus dem Nachlass. – München, Zürich ; Pieper, 1993. – 238 с.
9. Arend H. Was ist Politik? Fragmente aus dem Nachlass. – München, Zürich ; Pieper, 1993. – 238 с.
10. Arend H. Was ist Politik? Fragmente aus dem Nachlass. – München, Zürich ; Pieper, 1993. – 238 с.
11. Арендт Х. Истоки тоталитаризма / Х. Арендт. – М. : ЦентрКом, 1996. – 671 с.
12. Cannovan M. Hannah Arendt. Reinterpretation of her Political Thought. – London, 1992. – 298 с.